

Dastanda istifadə olunan etiket diskursu yalnız nitq davranışının normativ qaydalarını deyil, həm də XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-mədəni reallıqlarını, dəyər sistemini və mənəvi prioritetlərini əks etdirir. Müraciət formaları və etik davranış modelləri milli düşüncə tərzilə, dialekt və şivələrin xüsusiyyətləri ilə, eləcə də folklorun etnik-mifik kodları ilə sıx bağlıdır.

“Qaçaq Kərəm” dastanında etiket formullarının sabitliyi və sistemliyi bir tərəfdən xalq nitq mədəniyyətinin arxaik qatlarını qoruyub saxlayır, digər tərəfdən isə qəhrəmanlıq ideyalarının, sosial ədalət və azadlıq düşüncəsinin ifadə vasitəsinə çevrilir. Nitq etiketlərinin emosional-dəyər yükü epik mətnin estetik təsirini artırır, obrazların xarakterinin açılmasına kömək edir və onların sosial davranış modellərini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Beləliklə, “Qaçaq Kərəm” dastanı nitq etiketlərinin tarixi-pragmatik təsnifatı üçün dəyərli material olmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının kommunikasiyasında formalaşmış etik normaların epik-poetik təəcəssümünü təqdim edir. Bu baxımdan dastanın təhlili Azərbaycan nitq mədəniyyətinin, etik davranış stereotiplərinin və folklorun dil sisteminin tədqiqində mühüm mənbə kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Abdullayev, N. (2013) Nitq mədəniyyətinin əsasları. – Bakı: ADPU nəşriyyatı. – 278 s.
2. Bayat, F. (2019). Qaçaq folkloru sosial-iqtisadi və siyasi mədəni kontekstdə. – Bakı: “Elm və təhsil”. – 304 səh.
3. Cəfərov, N. (2020) Xanım hey!//Azərbaycan qorqudşunaslığı. – Bakı: “Elm və təhsil”. – s.311-335.
4. Həsənov, H. (2003). Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. – Bakı: “Bakı Universiteti”. – 398 s.
5. Azərbaycan dastanları (2014). – Bakı: “Çaşıoğlu”. – s.445-480.
6. Караулов, Ю.Н. (1987). Русский язык и языковая личность. – Москва: «Наука». – 112 стр.

Məqalə tarixəsi

<i>Daxil olub</i>	26.01.2026
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	09.02.2026
<i>Qəbul edilib</i>	26.02.2026
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	Muxtar İmanov
	<i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3015.211>

METAFORALARIN LİŇVOKULTUROLOJİ KONTEKSTLƏ ƏLAQƏLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Fatma Əliyeva

baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0002-6650-5330>

fatma.aliyevaa@mail.ru

Xülasə

Metaforanı dünyanı dərk etməyin açarı, insan təfəkkürünün xüsusiyyətlərinin əksi kimi nəzərdən keçirmək meylləri onun antroposentrik paradigma çərçivəsində öyrənilməsi üçün təbii əsasa çevrilmişdir. Bu da öz növbəsində, məcazi mənaların formalaşmasının ümumi qanunauyğunluqlarının getdikcə intensiv şəkildə tədqiq olunmasına və onların nitqdə fəaliyyət göstərməsinin təbiətinin öyrənilməsinə gətirib çıxarır.

Müxtəlif dövrlərə və elmi istiqamətlərə aid linqvokulturoloji əsərlərdə elə tədqiqat obyektləri və subyektləri var ki, onları yanaşma fərqi baxmayaraq, linqvokulturoloji məkanın nüvə hissəsinə, linqvokulturoloji tədqiqatın əsas vahidlərinə aid etmək olar. Bunlara, təbii ki, dilin obrazlı vasitələri, hər şeydən əvvəl metafora daxildir. Metaforanın unikalığı ondan ibarətdir ki, o, üç məkanın funksional vahidi kimi çıxış edə bilər: Bunlar koqnitiv, mədəni və linqvistik məkanlardır.

Ümumiyyətlə, dilin, təfəkkürün və qavrayışın təsnifatında əsas element kimi metafora linqvistik və mental strukturları birləşdirir, reallığı, şüuru və mədəniyyəti görünməz tellərlə birləşdirir.

Açar sözlər: linqvokulturologiya, metafora, məcazlaşma prosesi, konseptuallaşdırılma

FEATURES OF METAPHORS RELATED TO THE LINGUOCULTURAL CONTEXT

Fatma Aliyeva.

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The tendency to consider metaphor as the key to understanding the world, a reflection of the features of human thinking, has become a natural basis for its study within the framework of the anthropocentric paradigm. This, in turn, leads to an increasingly intensive study of the general regularities of the formation of figurative meanings and the study of the nature of their functioning in speech.

In linguocultural works of different periods and scientific directions, there are such objects and subjects of research that, despite the difference in approach, can be attributed to the core part of the linguocultural space, to the main units of linguocultural research. These include, of course, the figurative means of language, first of all, metaphor. The uniqueness of metaphor lies in the fact that it can act as a functional unit of three spaces: These are cognitive, cultural and linguistic spaces.

In general, metaphor, as a key element in the classification of language, thinking and perception, unites linguistic and mental structures, connecting reality, consciousness and culture with invisible threads.

Key words: linguoculturology, metaphor, metaphorical process, conceptualization.

ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОР, СВЯЗАННЫЕ С ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫМ КОНТЕКСТОМ

Фатма Алиева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Тенденция рассматривать метафору как ключ к пониманию мира, отражение особенностей человеческого мышления, стала естественной основой для ее изучения в рамках антропоцентрической парадигмы. Это, в свою очередь, приводит ко все более интенсивному изучению общих закономерностей формирования образных значений и изучению характера их функционирования в речи.

В лингвокультурологических работах разных периодов и научных направлений встречаются такие объекты и предметы исследования, которые, несмотря на разницу в подходах, можно отнести к стержневой части лингвокультурного пространства, к основным единицам лингвокультурологических исследований. К ним относятся, конечно же,

образные средства языка, прежде всего метафора. Уникальность метафоры заключается в том, что она может выступать функциональной единицей трех пространств: это когнитивное, культурное и языковое пространства.

В целом метафора, как ключевой элемент классификации языка, мышления и восприятия, объединяет языковые и ментальные структуры, связывая реальность, сознание и культуру невидимыми нитями.

Ключевые слова: лингвокультурология, метафора, метафорический процесс, концептуализация.

Giriş/Introduction

Metaforanın tədqiqi etno və linqvomədəni şüurda baş verən dəyişiklikləri müşahidə etməyin yeganə, lakin çox əhəmiyyətli üsuludur. Eyni zamanda, metaforanın ikinci dərəcəli nominasiya nəticəsində deyil, səciyyəvi generasiya (və qavrama) semantik mexanizmi ilə xarakterizə olunan proses kimi öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə metaforizasiya prosesi müəyyən dərəcədə universal xarakter daşıyır (bu zaman həm ayrıca “ümumi” metaforaların, həm də bütöv metaforik silsilənin – obrazlı paradigmalardan mövcudluğunu qeyd etmək olar). Həmçinin, istər fərdi məcazi mənaların, istərsə də ayrı-ayrı metaforizasiya üsullarının milli-mədəni xüsusiyyətləri faktı şübhə doğurmur.

Məcəzlaşma prosesinin qanunauyğunluqlarının təsviri linqokulturologiya üçün xüsusi maraq doğurur. Bir növ linqvokulturoloji metaforizasiya vektorunun axtarışı dünyanın milli-linqvistik mənzərəsini, milli (fərdi) linqvistik şüurun bir çox xüsusiyyətlərini, milli-mədəni dünyagörüşün əsaslarının öyrənilməsinə gətirib çıxarır.

İnsan təfəkkürünün reallığı mənimsəməsinin universallığı antropo və zoomorfizm, ətraf aləmin əlamətlərinin insana ötürülməsi və daha bir çox şey kimi metaforik nümunələrin mövcudluğunda özünü göstərir. Amma bu universal paradigmalardan da öz milli-mədəni xüsusiyyətləri var. Belə ki, məsələn “qara”, “sol”, “aşağı” sözlərinin mənaları hər bir dil üçün xarakterik deyil və mədəniyyətlərarası ünsiyyət qaydaları belə özəllikləri nəzərə almaya bilməz.

Metaforanın linqvokulturoloji aspektdən səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi ilk növbədə dünyanı dərk etmə, dünyada özünü tanıma, özünü dərk etmə yolları, dilin, şüurun və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi və bu əlaqənin təzahür etdiyi metaforik mənənin formalaşması və fəaliyyət göstərməsinin universal mexanizmi olaraq sadalamaq olar. Məhz metaforada konseptuallaşdırmanın

ümumbəşəri xarakterinə milli səciyyəvi xüsusiyyətlər əlavə etməklə, hisslərdə verilən reallığı konseptuallaşdırmaqda sistemli linqvovoyaradıcılıq özünü göstərir.

Metaforizasiya proseslərinin öyrənilməsi. Metaforizasiya proseslərinin öyrənilməsində linqvokulturoloji yanaşma yüksək izahedici potensiala malikdir, metaforanı xalqın mədəniyyətinin və mentalitetinin aparıcı səciyyəvi xüsusiyyətlərinə aid etmək üçün məhz linqvokulturoloji yanaşmaya əsaslanmaq lazımdır.

Metaforizasiya prosesləri sistemli xarakter daşıyır, başqa aspektlərlə yanaşı, metaforizasiyanın “mənbələrinin” denotativ-tematik atributunda özünü göstərir ki, bu da əsasən onların linqvokulturoloji əhəmiyyətinin xarakterini müəyyən edir.

Metaforizasiya modellərinin sistemləşdirilməsi və təsviri reallığın konseptuallaşdırılmasının antroposentrik mexanizminin xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Tədqiqata linqvokulturoloji yanaşma “insan” və “təbiət” arasındakı əlaqəni daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Metaforaların qiymətləndirici məzmununun açılması metaforik köçürmələrin meliorativ və pejorativ istiqamətləri arasındakı əlaqəni aydınlaşdırır, metaforizasiyanın “mənbələrinə” xas olan fərqləndirici aksioloji qüvvənin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir. [Clausner, 1997:150].

İdrakın insan qavrayışı üçün başa düşülən obraz və simvollarla mütənəsibliyi prinsipinə əsaslanan metaforizasiya prosesinin universallığı mədəniyyətlərarası anlaşmanın bir növ təminatıdır. Bu, xarici dilin öyrənilməsi və tədrisi prosesinin müəyyən linqvomədəni əsasıdır. Metaforik model obrazlı paradiqma kimi bütün dillərdə təqdim olunur. Buna görə də xarici dildə şifahi obrazı başa düşmək, əgər universal obrazlı paradiqma yaradıldığı təqdirdə daha uğurlu olur.

Metaforanın tədqiqinin aktuallığını şərtləndirən xüsusiyyətlərə, ilk növbədə dünyanı, bu dünyada özünü tanıma yollarının, dilin, şüurun və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin təzahür etdiyi metaforik mənənin formalaşması və fəaliyyət göstərməsinin universal mexanizmi aiddir. Məhz metaforada konseptuallaşdırmanın ümumbəşəri xarakterinə milli səciyyəvi xüsusiyyətlər bəxş etməklə yanaşı, hisslərdə verilmiş reallığı konseptuallaşdırmaq üçün sistemli linqvovoyaradıcılıq qabiliyyəti təzahür edir.

Tədqiqat yanaşmalarının müxtəlifliyi, ziddiyyətli nəticələr, metaforologiyanın ən vacib məsələlərində, xüsusən də mədəni şərh problemləri

ilə bağlı birliyin olmaması metaforizasiyanın əsas proseslərinin və metaforik modellərin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir.

İlk növbədə metaforalaşdıran subyekt – şəxs tərəfindən müəyyən edilən metaforizasiyanın istiqamətləri insan tərəfindən mədəni şəkildə mənimsənilmiş reallıq fraqmentini təmsil edən metaforizatorların – söz-reallıqların denotativ, mənəli və konnotativ komponentlərinin bütün kompleksini əhatə edir. Metaforizasiya modellərinin sistemləşdirilməsi və təsviri reallığın konseptuallaşdırılmasının antroposentrik mexanizminin xüsusiyyətlərini ortaya qoyur.

Metaforaların qiymətləndirici məzmununun açılması metaforik köçürmələrin meliorativ və peyorativ istiqamətləri arasında əlaqəni aydınlaşdırır, metaforizasiyanın “mənbələrinə” xas olan diferensiallaşdırıcı aksioloji qiyyətin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir.

Linqvistik metaforik modellərin onlarda struktur əmələ gətirən komponentlərin – metaforik motivasiya xüsusiyyətlərinin və xüsusilə dominant xüsusiyyətlərin yerləşdirilməsi ilə strukturlaşdırılması və onların bu və ya digər semantik tipə aid edilməsi proseslərin xüsusiyyətlərini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Semantik sferaların metaforizasiya mənbələri kimi məhsuldarlığının, metaforik köçürmələrin istiqamətinin, qanunauyğunluq dərəcəsinin öyrənilməsi linqvistik metaforaların həm linqvistik, həm də linqvistik-mədəni xarakteristikaya malik olan metaforik sistemin komponentləri kimi qəbul edilməsinin doğruluğunu sübut edir.

Etnolinqvomədəni məkanın konseptual çərçivəsinin formalaşmasında metaforizasiya proseslərinin modelləşdirmə rolu bu cür konstruksiyaların ən əhəmiyyətli və ənənəvi vasitələrinə – semantik sferaların söz-reallıqlarının yer aldığı metaforizasiya modellərinə müraciəti əvvəlcədən müəyyən etmişdir. Təbiət, “Bitkilər dünyası” və “Dünya heyvanları”. Belə ənənəvi linqvomədəni kodlar milli mentalitetin xüsusiyyətlərini daha çox müəyyən edən özünəməxsus arxetipik əhəmiyyətə malikdir və eyni zamanda müasir nitq təfəkkürünün vasitəsi kimi təsirli və aktualdır.

Sosial-mədəni təcrübənin sistemləşdirilməsi və təsnifləşdirilməsi üsulu kimi metaforaya linqvo-koqnitiv yanaşma, onu təsnifat prosesi kimi nəzərdən keçirərək, obrazlı paradıqmaların/metaforik silsilənin təhlil predmeti kimi əvvəlcədən müəyyən edir. Bu məqam göstərir ki, hər bir metafora öz xüsusiyyətlərinə malikdir, onların arxasında özünəməxsus semantik və

linqvokultural xüsusiyyətlər silsilənin digər üzvləri ilə konyuqasiya olunur və onları birləşdirən bu invariant özək metaforik mənə formalaşması üçün müəyyən istiqamət qoyur və onun linqvokultural əhəmiyyətini səciyyələndirir.

Məqalədə metaforanı rematik vəhdət kimi nəzərdən keçirmək üçün təklif olunan yanaşma onun linqvistik mahiyyətinin, diskursiv funksiyasının və mətn həyata keçirilməsinin vəhdətinə əsaslanaraq metaforanı öyrənməyə imkan verir. Metafora bu yanaşma ənənəvi müqayisəli yanaşmadan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, mahiyyət etibarilə metaforanın tədqiqində başqa bir istiqamətin, xüsusən də onun predikativ mahiyyət kimi öyrənilməsinin inkişafıdır.

Denotativ və linqvokulturoloji cəhətdən müqayisə oluna bilən üç linqvomədəni kodun ayrılması metaforik proseslərin müqayisəli təhlilini aparmağa imkan verir. Bu metaforizasiyanın istiqamətinin metaforizatorların denotativ, mənalı və konnotativ komponentlərinin kompleksi təyin olunduğunu göstərir [Geiger, 1993:72].

Metaforalaşdırmanın “mənbələrində” insanın işlətdiyi diferensiallaşdırıcı aksioloji qüvvə var ki, bu da metaforalaşdıran subyektə metaforik mənəyə istənilən dəyəri verməyə kömək edir.

Linqvistik modelləşdirməyə müraciət, metafora modellərinin strukturunu formalaşdıran komponentlərin – metaforik motivasiya xüsusiyyətlərinin və dominant xüsusiyyətlərin bu və ya digər növə aid edilməsi strukturlaşdırılmanı, metaforizasiya proseslərinin xüsusiyyətlərini və onların arxasında duran xarakterik cəhətlərin reallığını daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Milli-linqvistik şüurun səciyyəvi xüsusiyyətləri ayrıca metaforada da təzahür edə bilər, lakin ən xarakterik, “arxetipik” xüsusiyyətlər məcazi mənada ifadə olunan istiqamətin izahı ilə məcazlaşdırma modeli olan obrazlı vasitələrin toplusu və köçürmə istiqaməti ilə müəyyən edilir.

Təbiətlə bağlı semantik sferalarda yaranan metaforizasiyanın tədqiqinə müraciət etdikdə müəyyən xalqların mentalitetinin milli idrak bazasını təşkil edən tarixən formalaşmış həmin “təbii” dominantının xüsusiyyətləri aşkarlanır. Məcazlaşdırmanın “mənbələrinə” diqqət milli-mədəni komponentin metaforik mənəyə “girmə anını” görməyə kömək edir. Metaforik modellər idrak fəaliyyətini strukturlaşdırır, “idrak yollarını” qeyd edir, onlara linqvistik forma – strukturlaşdırılmış milli-mədəni metaforik paradigma verir.

Metafora problemlərinə dair əsərləri öyrənərkən belə nəticəyə gəlirik ki, lüğətin emotivliyinin tədqiqində vəziyyətlə bağlı maraqlı paralellər müşahidə mövcuddur: Linqvistik əsərlərdə emotivlərin tədqiqi bu təbəqənin ən nəzərə